

Resmü'l-Mushaf Literatürü Açısından Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin 'Akîletü Etrâbi'l-Kasâid fî Esne'l-Mekâsîd'ı

Yaşar Akaslan | 0000-0003-0715-9295 | yasar.akaslan@omu.edu.tr

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Samsun, Türkiye

ROR ID: 028k5qw24

Öz

Hicrî VI. asırda İslâmî ilimlerin farklı disiplinlerine dair kaleme alınan manzum eserlerin sayısı giderek artmıştır. Nazım formunda metin üretme geleneği, İslâmî ilimlerin pek çok alanında olduğu gibi resmü'l-mushaf sahasında da tedris faaliyetlerini kolaylaştırmaya yönelik olarak zengin sayılabilecek bir literatür şeklinde tezahür etmiştir. Nitekim İslâm eğitim tarihinde pek çok eser, ezber olgusunun eğitim-öğretimin bir parçası olduğu kabulüyle ezberlenegelmiştir. Bu manzum telifâtın önemli ürünlerinden biri de Ebû Muhammed Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) kaleme aldığı 'Akîletü etrâbi'l-kasâid fî esne'l-mekâsîd' adlı çalışmadır. Hz. Osman dönemi istinsah faaliyetlerinin resmü'l-mushaf ilmi açısından ne derece ehemmiyet arz ettiğini 'Akîletü etrâbi'l-kasâid fî esne'l-mekâsîd' başta olmak üzere pek çok eser ortaya koymaktadır. Gerek telaffuzu gerekse imlâsı açısından Kur'ân kelimelelerinin günümüze salimen ulaştırılması adına gerçekleştirilen çalışmalardan biri olan bu eser, üzerinde önemli bir şerh geleneğinin teşekkül etmesi itibarıyla incelenmeyi ziyadesiyle hak etmektedir. Elinizdeki makalede, Kur'ân metninin telaffuzu ve imlâsı üzerine telif edilen, resmü'l-mushaf ilmine yönelik olarak yürütülen tedris süreçlerinin bir parçası bağlamında ezberlenegelen 'Akîletü etrâbi'l-kasâid' incelenerek esere dikkat çekmek amaçlanmıştır. Bu çerçevede manzumenin asıl dayanağı olması münasebetiyle Ebû Amr Dâni'nin kaleme aldığı *el-Muknî' fî resmi mesâhifi'l-emsâr* üzerinde de durulacaktır. Ayrıca 'Akîletü etrâbi'l-kasâid'in anlaşılması için başvurulması zorunluluk arz eden şerhleri de kısaca tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmî, Resmü'l-Mushaf, İmlâ, 'Akîletü etrâb, Manzume.

Atıf Bilgisi

Akaslan, Yaşar. "Resmü'l-Mushaf Literatürü Açısından Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin 'Akîletü Etrâbi'l-Kasâid fî Esne'l-Mekâsîd'ı". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 10/1 (Haziran 2023), 255-277.

<https://doi.org/10.33718/tid.1232794>

Geliş Tarihi	: 11.01.2023
Kabul Tarihi	: 07.04.2023
Yayın Tarihi	: 30.06.2023
Değerlendirme	: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Taraması : Yapıldı - iThenticate

Çıkar Çatışması : Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman : Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans : Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

In Terms of Rasm al-Mushaf Literature ‘Akeelah al-Atrab al-Kasaid fi Esne’l-Mekasid of Kasım b. Firruh al-Shatibi

Yaşar Akaslan | 0000-0003-0715-9295 | yasar.akaslan@omu.edu.tr

Ondokuz Mayıs University, Faculty of Theology,
Department of Basic Islamic Sciences, Samsun, Türkiye

ROR ID: 028k5qw24

Abstract

In the hijri VI. century books were written in different disciplines of Islamic sciences. The number of poems written in this field has gradually increased. Likewise, the tradition of producing poetic texts is seen as a rich literature to facilitate teaching activities in the field of rasm al-mushaf. As a matter of fact, many works in the history of Islamic education have been memorized with the assumption that memorization is a part of education. One of the important ones in this poetry literature is Ebu Muhammed Kasım b. Firruh al-Shatibi’s (ö. 590/1194) ‘Akeelah al-atrab al-kasaid fi esne’l-mekasid. Hz. Osman period istinsah activities are very important in terms of rasm al-mushaf. Many works, especially ‘Akeelah al-atrab al-kasaid, reveal this situation. ‘Akeelah al-atrab al-kasaid is one of the works carried out to convey the words of Qur’an to the present day in terms of both its vocalization and writing. The formation of an important tradition of commentary on this work shows that this work deserves to be examined. In this study, ‘Akeelah al-atrab al-kasaid, which is written on the vocalization and writing of the text of Qur’an and memorized around a part of the teaching processes carried out for the science of rasm al-mushaf, will be examined. In this context, *al-Mukni’ fi resmi mesahif al-emsar*, which was written by Ebu Amr Dani because it is the main basis of the work, will also be emphasized. In addition, the annotations of ‘Akeelah al-atrab al-kasaid, which are obligatory to be consulted, will be briefly introduced.

Keywords

Qur’an Recitation and Qiraah Science, Rasm al-Mushaf, Writing, ‘Akeelah al-atrab, Poetry.

Citation

Akaslan, Yaşar. “Resmü’l-Mushaf Literatürü Açısından Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtibî’nin ‘Akî-letü Etrâbi’l-Kasâid fî Esne’l-Mekâsîd’ı”. *Trabzon İlahiyat Dergisi* 10/1 (Haziran 2023), 255-277.

<https://doi.org/10.33.718/tid.1232794>

Date of Submission : 11.01.2023

Date of Acceptance : 07.04.2023

Date of Publication : 30.06.2023

Peer-Review : Double anonymized - Two External

Ethical Statement : It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been

properly cited.

Plagiarism Checks : Yes – iThenticate

Conflicts of Interest : The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support : The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License : Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

“Resmü'l-Mushaf” kavramı, Mushaf'ın Hz. Osman döneminde istinsah edilmesi mü-nasebetiyle *mesâhif-i Osmâniyye* ya da *resmü'l-Osmânî* olarak tabir edilmekte ve mushafların kendine özgü imlâsı anlamına gelmektedir. Kur'ân'da yer alan bazı kelimeler, Arap hat/yazı kâidelerine uymadığı gerekçesiyle hicrî II. asırdan sonra birtakım görüş ayrılıklarına konu olmuştur. Resmü'l-mushaf merkezli imlâ yapısı sayesinde aynı niteliğe sahip olan kelimeler, muhtelif yerlerde farklı formlarda yazılabilmekte ve lafız-telaffuz muvâfakatını esas almaktadır.

İslâm âlimleri, Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği mushaf lar arasındaki birtakım ihtilaf lar ve aynı mushafta tekrar eden bazı kelimelerin farklı imlâ ile yazılması dolayısıyla res-mü'l-mushaf sahasına önemli mesai harcamışlardır. Bu çerçevede bazı kelimelerin tespi-tine yönelik değerli eserler kaleme almışlardır. Kırâat âlimleri tarafından resmü'l-mushaf ilmine dair yapılan çalışmalarla zaman içerisinde önemli bir literatür teşekkül etmiştir.¹ İbn Âmir'in (ö. 118/736) *İhtilâfu mesâhifi'ş-Şâm ve'l-Hicâz ve'l-İrâk'ı*, Kisâî'nin (ö. 189/805) *İhtilâfu mesâhifi ehli'l-Medîne ve ehli'l-Kûfe ve ehli'l-Basra'sı*, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'nın (ö. 207/822) *İhtilâfu ehli'l-Kûfe ve'l-Basra ve'ş-Şâm fi'l-mesâhifi*, Halef b. Hişâm'ın (ö. 229/844) *İh-tilâfu mesâhifi*, Nusayr b. Yûsuf er-Râzî'nin (ö. 240/854 civarında) *İttifâku'l-mesâhif* ile *İh-tilâfu'l-mesâhifi*, Muhammed b. İsa el-İsfahânî'nin (ö. 253/867) *Hicâü'l-mesâhifi*, Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin (ö. 255/869) *Kitâbü'l-Hicâ* ile *İhtilâfü'l-mesâhifi*, Ahmed b. İbrahim el-Var-râk'ın (ö. 270/884) *Hicâü'l-mesâhifi*, Ebû Bekr İbnü'l-Enbârî'nin (ö. 328/940) *er-Redd 'alâ men hâlefe mushafe Osmân'ı*, Ebû Bekr b. Mıksem el-'Attâr'ın (ö. 354/965) *Kitâbü'l-Mesâhif* ile *el-Letâif fi cem'i hicâi'l-mesâhifi*, Ebû Bekr b. Eşte el-İsfahânî'nin (ö. 360/971) *Kitâbü'l-Muhabber* ile *Kitâbü'l-Mesâhifi*, Ebû Bekr b. Mihrân en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 381/992) *el-Hicâ'* gibi eserler bu kapsamda zikredilebilir. Adlarından da anlaşıldığı üzere mezkûr çalışmalar, istinsah sü-recinin sonunda Hz. Osman'ın bazı beldelere gönderdiği mushaf lar arasındaki farklılıkları ele almıştır. Bu konuda Ebû'l-Abbâs el-Mehdevî'nin (ö. 440/1048-49 [?]) *Hecâü mesâhifi'l-em-sâr'ı* ile Ebû Amr Dâni'nin (ö. 444/1053) *el-Mukni' fi ma'rifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr* ve *el-Muhkem fi nakti'l-mesâhif* adlı eserleri mushaf ların farklı yazım sebebini inceleyen ilk kay-naklar olmuştur.² Resmü'l-mushaf sahasına dair telif edilen en meşhur eser ise her dönem müracaat kaynağı olan Dâni'nin kaleme aldığı *el-Mukni' fi ma'rifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-em-sâr* adlı çalışmadır.

Klasik dönem mushaf çalışmalarının genel karakteristiği, mushaf yazısının özelliğini or-taya koyma ve mevcut durumu anlatma etrafında yoğunlaşmış Kur'ân metninin farklı yazıl-masının arkasında yatan sebeplere pek fazla değinmemeleridir. Ancak mevzuya farklı bakış açıları getirenler de yok değildir.³ Bu çerçevede resmü'l-mushaf ilminin tarihî sürecinde yukarıda arz ettiğimiz mensûr eserlerin yanında manzum formda telif edilmiş geniş bir külliyattan bahsedebiliriz. Ebû Abdillâh İbrahim el-Harrâz'ın (ö. 718/1318) *Mevridü'z-zamân fi hükmi resmi ahrufi'l-Kur'ân'ı*, Burhânüddîn İbrahim b. Ömer el-Ca'berî'nin (ö. 718/1318) *Ravzatü't-tarâif fi resmi'l-mesâhifi*, Şeyh Ahmed Muhammed Hâcî'nin (ö. 1251/1835) *Cevhe-ru'l munazzam fi'r-resm'i*, Muhammed el-Âkîb Seydî Abdullah'ın (ö. 1312/1894) *Keşfü'l-amâ*

1 Resmü'l-mushaf literatürüne ilişkin detaylı bilgi için bk. Çânim Kaddûrî Hamed, *Resmü'l-mushaf*, 168-178.
2 Altundağ, *Kur'ân'ın Dil ve Yazım Özelliği*, 92-93.
3 Altundağ, *Kur'ân'ın Dil ve Yazım Özelliği*, 93; Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, 266-284; Akcan, *Mushaf İmlâsının İrfânî Yoyumu*, 47-56.

ve'r-rayn'ı, Abdullah Muhammed Emîn eş-Şınkîfî'nin (ö. 1350/1931) *el-Muhteve'l-câmi' resme's-sahâbe ve zabte't-tâbi'i*, Muhammed Ebâtî Tendeğî'nin (ö. 1363/1944) *Manzûme fi zabti'l-kurrâi'l-aşera li'l-Kur'ân*'ı, Molla İsmail'in *Resmü'l-mushafı*, Muhammed Mütevellî'nin *el-Lü'lüü'l-manzûm fi zikri cümle mine'l-mersûm'u* ve Muhammed b. Muhammed'in *Tuhfetü'l-fityân fi resmi'l-Kur'ân*'ı bu kategoride ele alabileceğimiz manzumeler arasındadır.

Özellikle Ebû Muhammed Kâsım b. Firruh b. Halef eş-Şâtîbî'nin (ö. 590/1194) nazmettiği 'Akiletü etrâbi'l-kasâid fi esne'l-mekâsid bu sahanın manzum literatürünün oldukça önemli eseri kabul edilmiş ve başvuru kaynağı niteliği taşıması bakımından asırlardır ezberlenegelmiştir. Burada manzumenin alandaki yerine ve özelliklerine yer verilecektir.

1. 'Akiletü Etrâbi'l-Kasâid fi Esne'l-Mekâsid'in Resmü'l-Mushaf Literatüründeki Yeri

'Akiletü etrâbi'l-kasâid fi esne'l-mekâsid resmü'l-mushaf alanında temel kaynak olarak kabul gören önemli manzum eserlerin başında gelmektedir. Ebû Muhammed Kâsım b. Firruh b. Halef eş-Şâtîbî er-Ru'aynî⁴ tarafından "basît"⁵ bahrinde nazmedilmiştir. Müellifine

4 Ebû Muhammed Kâsım b. Firruh b. Halef eş-Şâtîbî er-Ru'aynî, Endülü's'ün doğusunda yer alan Belensiye (Valencia) eyaletine bağlı Şâtibe (Jativa) şehrinde 538/1144 yılında dünyaya gelmiştir. Eşinin, Yemen'den Mısır'a göç eden Himyerîler'e mensup Ru'aynî (Zû Ru'ayn) kabilesine mensub olması hasebiyle onun er-Ru'aynî nisbesiyle anıldığı ifade edilmektedir. Doğuştan gözlerinin görmemesi nedeniyle "ed-Darîr" olarak da şöhret bulan Şâtîbî, ilim hayatına küçük yaşlarında adım atmıştır. Kur'ân hafızıyla birlikte nahiv ve lügat ilimlerini tahsil eden Şâtîbî, gençlik döneminde yaşadığı Şâtibe'de vaizlik ve hatiplik yapmıştır. Ardından ilmi sâiklerle Belensiye'ye giderek devrin ileri gelen ulemâsından kırâat, tefsir, nahiv, hadis ve fıkıh ilimlerini tahsil etmiştir. Yoğun ve zorlu bir ilmi sürece müteakiben doğduğu yer olan Şâtibe'de hocalığa başlamıştır. 572/1176 yılında hac görevini ifâ etmek üzere Şâtibe'den ayrılmıştır. Bu yolculuğu sırasında uğradığı İskenderiye'de, bölgenin önemli ilim adamlarından kırâat ve hadis dersleri almıştır. Ebû Tâhîr Ahmed b. Muhammed el-İsfahânî gibi bazı hocalardan hadis dinlemiştir. Hac dönüşü, vefatına kadar kalacağı Kahire'ye yerleşmiştir. Burada, Amr b. Âs Camii'nde kırâat ilmi eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürürken, Selâhaddin Eyyûbî'nin veziri Kadî el-Fâdil (ö. 596/1200) kendi adına yaptırdığı el-Fâdiliyye Medresesi'ne başmüdürris olarak tayin edilmiştir. Bu süreçte Şâtîbî, Endülü's'teyken nazmetmeye başladığı eş-Şâtibiyye ismiyle şöhret bulan *Hirzû'l-emânî* ve *vehû't-tehânî* isimli manzumeyi tamamlamıştır. Kudüs'ü fetheden Selâhaddin Eyyûbî'yi tebrik etmek amacıyla 589/1193 yılında Kudüs'e gitmiş ve o yılın Ramazan ayını burada geçirdikten sonra el-Fâdiliyye Medresesi'ndeki ilmi faaliyetlerine devam etmek üzere Kahire'ye tekrar dönmüştür. Çok sayıda insan, kırâat sahası başta olmak üzere onun ilmi müktesebâtından istifade etmek üzere uzak bölgelerden Kahire'ye gelmiştir. Kırâat ilmindeki kudreti ve otoritesi, sahanın erbabı tarafından tereddütsüz kabul edilen Şâtîbî, kırâat başta olmak üzere tefsir, hadis, sarf, nahiv gibi alanlarda çok sayıda öğrenci yetiştirmiş, keskin zekâsı ve güçlü hafızası sayesinde farklı ilimlere dair pek çok metni ezberinde muhafaza etmesiyle çok geniş bir ilmi birikim elde etmiştir. Örneğin, Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) *Camii's-Sahîh*'lerine ve İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *Muvatta'*'na, âmâ olması hasebiyle kendisine okunan nüshaları ezberden tashih ederek izahlar getirecek ölçüde vâkıf olduğu vurgulanmaktadır. Tefsir, hadis, edebiyat, rüya tabiri gibi birçok alanda mütebahhir olmasına rağmen mesaisini daha ziyade kırâat ilmine hasreden Şâtîbî'den zühhd ve takva ehli, mütevazı, ibadetine düşkün, sünnete son derece riâyet eden, vakar sahibi bir âlim olarak bahsedilmiştir. 52 yıl gibi kısa ancak bereketli bir ömrün sonunda, 590/1194 yılı Cemâziyelâhir ayının 28'inde ikindi namazı sonrası Kahire'de son nefesini veren Şâtîbî'nin naaşı, vefatının ertesi günü, Karâfetü's-Suğrâ Kabristanı'ndaki Kâdî el-Fâdil Türbesi yakınına defnedilmiştir. Şâtîbî'nin kaynaklarda zikredilen başlıca eserleri şunlardır: *Hirzû'l-emânî* ve *vehû't-tehânî/eş-Şâtibiyye*, *Tetimmetü'l-Hirz min kurrâi emmeti'l-kenz*, *'Akiletü etrâbi'l-kasâid fi esne'l-mekâsid*, *Nâzmetü'z-zühr fi a'dâdi âyâtî's-süver*, *Manzûme fi zâati'l-Kur'ân*, *Kasidetü'd-Dâliyye*. Akaslan, *Kırâat İlminin Temel Kaynakları*, 155-158. Hayatına dair geniş bilgi için bk. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 3/1110-1115; İbnü'l-Cezerî, *Çâyetü'n-nihâye*, 2/20-23; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 6/494-495; Çetin, "Şâtîbî, Kâsım b. Firruh", 38/376-377.

5 Konuya ilişkin geniş bilgi için bk. Tural, *Arap Edebiyatında Arüz*, 81.

nispette eş-Şâtîbiyye olarak da isimlendirilen manzumeye *Hirzû'l-emânî*'den⁶ tefrik edil(ebil)mesi için eş-Şâtîbiyyetü's-suğrâ⁷ da denilmiştir. Kaside, beyitleri "râ" kafiyesiyle son bulması münasebetiyle de *Kasîdetü'r-râiyye*⁸ veya *Râiyye fî'r-resm* isimleriyle meşhur olmuştur. Şiirsel formun bir öğretim metodu olarak önemli ölçüde kullanıldığı VI. asırda nazmedilen ve resmî'l-mushaf sahasında kaleme alınan ana kaynak niteliğiyle literatürde önemli yer tutmaktadır. Eser, Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî'nin (ö. 444/1053)⁹ bu alana ilişkin olarak yazdığı *el-Muknî' fi ma'rifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr* adlı kitabının Şâtîbî tarafından ihtisar edilerek manzum formda kaleme alınmış hâlidir.¹⁰ Şâtîbî, *'Akiletü etrâbî'l-kasâid'* de Dânî'nin mezkûr eserine altı kelimenin imlâsına dair bilgiyi eklemiştir.¹¹ Bu bağlamda manzumenin ana kaynağı olarak *Kitâbü'l-Muknî' fi resmi mesâhifi'l-emsâr* hakkında malumat verilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

2. 'Akiletü Etrâbî'l-Kasâid'in Umdesi Olarak Kitâbü'l-Muknî' fi Resmi Mesâhifi'l-Emsâr

Eserlerinin büyük kısmını kırâat ve resmî'l-mushaf üzerine telif etmiş olan Dânî, resmî'l-mushaf alanında on bir çalışma yapmıştır.¹² 'Akîle şârihlerinden olan Ebû Bekr b. Ab-

6 Şâtîbî'nin yedi kırâat ile ilgili kaleme aldığı manzumesidir. "Lâm" kâfiyeli olması itibarıyla *Kasîdetü'l-Lâmîyye* ismiyle de şöhret bulan eser, 1173 beyitten müteşekkildir. Tavîl bahrinde yazılan ve müellifine nispetle eş-Şâtîbiyye olarak da bilinen kaside, Dânî'nin *et-Teysîr fi'l-kirââtî's-seb'* adlı mensûr eserinin özetlenerek manzum formda yazılmış hâlidir. Esere dair detaylı bilgi için bk. Çollak, *Kırâat Âlimlerinden İmâm Şâtîbî ve "eş-Şâtîbiyye" Adlı Eseri*, 95-192; Çetin, "eş-Şâtîbiyye", 38/377-379; Akaslan, *Kırâat İlminde Didaktik Şiirler*, 105-118; Pilgir, "Kırâat Edebiyatında ve Tedrisatında Manzum Eser Geleneği: Hirzû'l-Emânî Örneği", 44-110.

7 Hamîtû, *Kırâatü'l-İmâm Nâfi'*, 2/125.

8 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 2/20; İbn Haldûn, *Mukaddime*, 2/786; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1159, 1339; Ğânim Kaddûrî Hamed, *Resmî'l-mushaf*, 178.

9 Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî 371/981 yılında Kurtuba'da doğmuştur. Yaşadığı devirde "İbnü's-Sayrafi" olarak bilinmesine rağmen 27 yıl yaşadığı İspanya'nın doğusunda bulunan Valensiya'da (Belensiye) bir liman kenti olan Dâniye'ye nispetle "ed-Dânî" nâmiyle şöhret bulmuştur. Dâni, küçük yaşta başladığı eğitim hayatına Kurtuba (Cordoba), Istice (Écija), Beccâne (Pechina), Sarakusta (Zaragoza) gibi birçok şehirde pek çok hocadan muhtelif ilimlerde dersler alarak devam etmiştir. Gerçekleştirdiği ilmî amaçlı seyahatler kapsamında Kayrevan, Mısır, Mekke ve Medine'de birçok hocadan kırâat, tefsir, hadis, fıkıh ilimlerini tahsil etmiştir. Hac görevini de bu süreçte yerine getiren Dâni, iki yıl sonra Kurtuba'ya dönerek 403/1012 yılına kadar burada ikamet etmiş, o dönemde yaşanan saltanat kavgaları ve Berberîler'in halka yaptıkları baskılar sebebiyle Kurtuba'dan ayrılarak Sarakusta'ya mecburen göç etmiştir. Ardından 409/1018'de Dâniye'ye, oradan da aynı yıl Mayurka'ya (Mallorca) geçmiş ve burada sekiz yıl kalmıştır. 417/1026 yılında Dâniye'ye yerleşmiş, vefat edene kadar burada yaşamıştır. Kaynaklarda ilmî kudretiyle övülen, üstün zekâya ve kuvvetli bir hafızaya sahip olduğu ifade edilen Dâni, gördüğü her şeyi yazdığını, yazdıklarını ise ezberlediğini ve ezberlediği hiçbir şeyi unutmadığını bizzat dile getirmiştir. Dâni, yaşadığı döneme kadar telif edilmiş kaynaklarda bulunan bilgileri ilmî bir süzgeçten geçirerek eserlerinde toplamış, bugüne ulaşamamış pek çok kitabın ya da şifâhî olarak aktarılan bilgilerin sağlam ve güvenilir kaynağı olmuştur. Dâni 14 Şevvâl 444/1053 tarihinde 73 yaşındayken Dâniye'de hayata veda etmiştir. Dâni'nin kaynaklarda yer verilen başlıca eserleri şunlardır: *el-Mûdih li mezâhibi'l-kurrâ ve'htilâfihim fi'l-feth ve'l-imâle*, *el-Muknî' fi ma'rifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr*, *et-Tehzîb li'nfirâdi eimmeti'l-kirââtî's-seb'a*, *Câmi'u'l-beyân fi'l-kirââtî's-seb'*, *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*, *el-Müktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, *Mehâricü'l-hurûf ve'ecnâsühâ*, *el-Muhkem fi nakti'l-mesâhif*, *el-Beyân fi 'addi âyi'l-Kur'ân*, *et-Teysîr fi'l-kirââtî's-seb'*, *el-İdğâmü'l-kebir*. Akaslan, *Kırâat İlminin Temel Kaynakları*, 113-116. Hayatı hakkında detaylı bilgi için bk. Zehebî, *Ma'rîfetü'l-kurrâ*, 2/773-781; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 1/503-505; Çetin, *Endülüslü Âlim Ebû Amr ed-Dânî*, 91-102.

10 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1159; Abdülfettâh el-Kâdî, *el-Vâfi*, 4.

11 Ğânim Kaddûrî Hamed, *Resmî'l-mushaf*, 177; Altıkulaç, "el-Muknî", 31/139.

12 Dâni, *et-Tahdîd*, 17 (muhakkikin mukaddimesi); Lebîb, *ed-Dürretü's-sakile*, 72; Hamîtû, *Mu'cemu müellefâti'l-Hâfiz Ebi'Amr ed-Dânî*, 4.

dilğanî el-Lebîb (ö. 736/1336'dan önce), Dâni'nin resmü'l-mushafa dair kaleme aldığı bu eserlerin hacim itibarıyla en küçüğünün *el-Mukni'* olduğunu dile getirmektedir.¹³ Yine 'Akile şârihlerinden Ebû Abdillâh İbrahim el-Harrâz (ö. 718/1318) resmü'l-mushaf sahasında yazılan eserleri aktarırken *el-Mukni'*in üstünlüğünden bahsedip eserin delillerinin oldukça ikna edici niteliğine dikkat çekmektedir.¹⁴

Eser, kaynaklarda *el-Mukni' fi ma'rifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr me'a Kitâbi'n-Nakt, el-Mukni' fi ma'rifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr, el-Mukni' fi ma'rifeti hicâi'l-mesâhif ve naktihâ, Kitâbü'l-Mukni' fi ma'rifeti resmi mesâhifi'l-emsâr me'a Kitâbi'n-Nakt, el-Mukni' fi resmi mesâhifi'l-emsâr me'a Kitâbi'n-Nakt* gibi isimlerle yer almaktadır.

Dâni, resmü'l-mushaf alanında *el-Mukni'*den daha kapsamlı bir eseri bulunduğuna işaret etmiştir.¹⁵ Bu durumu bazı kaynaklar, aynı adı taşıyan biri büyük diğeri küçük iki farklı *el-Mukni'* bulunmasıyla izah etmektedirler.¹⁶ Nitekim günümüze ulaşabilecek ve bizim istifade ettiğimiz *el-Mukni'*de bazı kelimelerin illetlerine değinirken müellifin "fi kitâbinâ el-Kebîr" ibaresini kullanmak suretiyle ilgili mevzuyu daha teferruatlı olan diğeri eserinde açıkladığını bizzat beyan etmesi, ikinci ve daha mufassal bir *el-Mukni'* olduğuna delalet etmektedir.¹⁷ Hacim açısından iki farklı *el-Mukni'* bulunması bağlamında Harrâz'ın, hocası 'Alemüddîn Sehâvî (ö. 643/1245) hakkındaki değerlendirmesini burada zikretmeliyiz. Harrâz'ın öğrencilerinden olan İbn Âcettâ'nın -Abdullâh b. Ömer es-Sanhâcî- (ö. 750/1350) naklettiğine göre 'Akile'nin bazı bölümlerini birlikte okur(lar)ken Sehâvî'nin, "Bu 'Akile'nin, *el-Mukni'* üzerine ziyadesidir." ifadesini fazlaca kullanması nedeniyle Harrâz'ın söz konusu cümleye istinaden "Sehâvî bu konuda mazur görülmelidir. Zira elindeki muhtemelen küçük *el-Mukni'*dir." demiş ve bu eserin kırk varak kadar diğeri az olduğundan bahsetmiştir.¹⁸ Yine İbn Âcettâ, hocasından Dâni'nin biri diğeri hacim itibarıyla daha kapsamlı olarak *el-Mukni'* i iki kez kaleme aldığını defalarca işittiğini, kendi dönemindeki büyük *el-Mukni'* olduğunu, mezkûr eserin resmü'l-mushaf ilmüne ilişkin büyük kazanımları ihtiva ettiğini ve bu disiplinle ilgilenen âlimler tarafından temel dayanak kabul edildiğini dile getirmiştir.¹⁹ Lebîb de daha kapsamlı olan ve günümüze ulaşamadığı söylenen *el-Mukni'e, et-Tahbîr* adı altında yer vermiştir.²⁰

Dâni'nin *el-Mukni'* i öncesinde mushaf imlâsına dair kaleme alınan eserlerde imlâ "hicâ" kavramıyla ifade edilirken *el-Mukni'* ile birlikte bu kelimenin kullanım alanı daralmış ve "resm" tabiri yaygınlaşmıştır.²¹ Bu çerçevede *el-Mukni'* resmü'l-mushaf sahasında en temel kaynak olarak görülmüştür. Müellifin kullandığı kaynakların fazlalığı,²² eserde yer verilen rivayetlerin ekserisinin ilk kaynaklardan teşekkül etmesi ve senet açısından oldukça ikna edici olması *el-Mukni'* i bu sahada kendisinden sonra yazılan neredeyse tüm çalışmaların de-

13 Lebîb, *ed-Dürretü's-sakile*, 72.

14 Harrâz, *Mevridü'z-zamân fi resmi ahrufi'l-Kurân*, 8.

15 Dâni, *el-Mukni*, 156.

16 Hamîtû, *Mu'cemu müellefâti'l-Hâfiz Ebi'Amr ed-Dâni*, 70.

17 Dâni, *el-Mukni*, 156.

18 Aslan, "Mushaf İmlası Edebiyatının Kaynak Analizi: Dani'nin el-Mukni'i Örneği", 9.

19 Sanhâcî -İbn Âcettâ-, *et-Tibyân fi şerhi Mevridü'z-zamân*, 165.

20 Lebîb, *ed-Dürretü's-sakile*, 146; Hamîtû, *Mu'cemu müellefâti'l-Hâfiz Ebi'Amr ed-Dâni*, 4, 70.

21 Maşalı, "Mushaf", 31/243.

22 *el-Mukni'*in kaynaklarına dair detaylı bilgi için bk. Aslan, *Dani'nin el-Mukni'i Örneği*.

ğışmez referansı kılmıştır. Erken dönem mushaflarının bazılarını görüp inceleyen Dâni'nin, zaman zaman mushaflara ilişkin malumat aktarırken “Ben şu beldenin mushaflarında buldum”, “inceledim ve araştırdım”, “gördüm” gibi ifadelerle²³ muttali olduklarını paylaşması eserin değerini daha da artırmıştır.

Mushaf imlâsı literatürüne dair şifâhî ve yazılı birikiminin yanında erken dönem İslâm coğrafyasında tedâvülde bulunan Kur'ân nüshalarındaki yazıma ilişkin malumat aktarması, kendisinden sonraki süreçte *el-Mukni*'nin resmî'l-mushaf etrafında teşekkül edip zenginleşen literatürün temel referansı kabul edilmesine sebep olmuştur. Ayrıca matbuat dönemi mushaf yazımında resm-i Osmânî'nin belirlenmesi faaliyetlerinde temel başvuru kaynağı hâline gelmesi, eserin mushaf imlâsıyla ilgili yapılan çalışmalar arasındaki merkezi konumunu güçlendirmiştir.

Dâni eserin mukaddimesinde telif gerekçesini açıklayıp çalışmasına ilişkin birtakım izahlar yapmıştır. Buna göre müellif *el-Mukni*' için takip edeceği yöntemi ve istifade edeceği kaynakları şu sözlerle dile getirmiştir: “Bu kitapta, Medine, Mekke, Kûfe, Basra, Şam ve Irak'ın diğer bölgelerine ait mushafların imlâsı konusundaki -başlangıçtan itibaren Müslümanlar tarafından kabul gören- ittifak ve ihtilaf edilen mevzulara ilişkin olarak hocalarımın duyduklarına, -kırâat âlimlerinden- naklettiklerime, Osmân b. Affân'ın İmâm mushafıyla ondan istinsah edilen Kûfe, Basra ve Şam'a gönderilmiş bulunan diğer mushaf nüshalarına dair elime ulaşabilenlerine ve sahih gördüğüm bilgilere yer verdim. Ayrıca kitabı kavramak isteyen ilm-i kırâat öğrencilerinin ve mushaf yazarlarının idrak etmelerini sağlamak ve eserin ezberlenmesini kolaylaştırmak için imlânın illet ve gerekçelerine dair izahlarda bulunmaksızın tüm malumatı bölüm ve alt başlıklar hâlinde sundum.”²⁴

Yirmi iki baptan teşekkül eden *el-Mukni*’, meseleleri sûre tertibi gözetmeksizin imlâya dair belirli konu başlıkları altında işlemiştir. Babları da fasillara ayırmak suretiyle aynı hükümle ilgisi olan kelimeleri ele almıştır. Bu bağlamda eserde on dokuz adet “fasıl” yer almakta olup 84 sûrede bulunan 2000'in üzerinde kelime irdelenmiştir.²⁵

el-Mukni’, ilk olarak Alman oryantalist Otto Pretzl (ö. 1941) tarafından (İstanbul, 1932) *Kitâbü'l-Mukni' fi resmi mesâhifi'l-emsâr me'a Kitâbi'n-Nakt* ismiyle yayımlanmış olup Dâni'nin *Kitâbü'n-Nakt ve's-şekl* risâlesiyle birlikte neşredilmiştir.²⁶ Muhammed Ahmed Dehmân *el-Mukni' fi ma'rifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr me'a Kitâbi'n-Nakt* (Dimaşk 1940; 1983) adıyla tahkik etmiştir. 1978'de (Kahire) Sadık Kamhâvî'nin ve 2011'de (Beyrut) Hâtim Dâmin'in de tahkik ettiği eser, 2010 yılında Nûra bnt. el-Humeyyid tarafından yüksek lisans²⁷ ve Beşir b. Hasen el-Himyeri tarafından ise doktora²⁸ konusu olarak çalışılmıştır. Fransız oryantalist Silvestre de Sacy'in de 1810 yılında eserin son bölümünü Fransızca'ya çevirdiği belirtilmektedir.²⁹

23 Dâni, *el-Mukni*’, 30-31.

24 Dâni, *el-Mukni*’, 12.

25 Eserin konu başlıklarına ilişkin dair bk. Çetin, *Ebû Amr Dâni*, 189-191.

26 Bu baskının 1-132 sayfalarında *el-Mukni*’; 133-153 sayfalarında ise *en-Nakt* bulunmaktadır.

27 Bkz. <https://www.alukah.net/web/alshehry/0/26670>

28 Bkz. <https://tafsir.net/author/2998/bshyr-bn-hsn-al-hmyry>

29 “Traité sur l'orthographe primitive de l'Alcoran by Abou Amrou Othman ben Said ben Othman Mokri”, Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale, 290-332. Bk. Altıkulaç, “el-Mukni”, 31/139.

3. 'Akiletü Etrâbi'l-Kasâid Üzerinde Yapılan Şerh Çalışmaları

Resmü'l-mushaf sahasında sıkça başvuru alan ve asırlardır bu ilimle meşgul olan sayısız insan tarafından ezberlenen 'Akiletü etrâbi'l-kasâid üzerinde şerh, hâşiye ve muâraza/nazîre türünde pek çok çalışma yapılmıştır. Otuz yedi kütüphanede elliden fazla yazma nüshası bulunan³⁰ manzumenin muhtelif baskıları söz konusudur. 'Akiletü etrâb, Ali Muhammed Dabbâ' (ö. 1961) tarafından hazırlanan *İthâfî'l-berara bi'l-mütûni'l-aşera* isimli eser içinde³¹ (Kahire, 1935) ve Eymen Rüşdî Süveyd'in tahkikiyle (Cidde, 2001) yayımlanmıştır.

Kaside üzerine yapılan şerhlere gelince, kronolojik olarak şu şekildedir:

1. **el-Vesîle ilâ şerhi keşfi'l-'Akîle:** Şâtîbî'nin yetiştirdiği öğrencilerin başında gelen 'Alemüddîn Sehâvî (ö. 643/1245) tarafından kaleme alınan³² eser, 'Akîle üzerine telif edilen ilk şerh olarak kabul edilmektedir.³³ *el-Vesîle*, başvurduğu kaynaklar ve ihtiva ettiği konular itibarıyla kendisinden sonra yazılan 'Akîle şerhleri başta olmak üzere pek çok kırâat çalışması için vazgeçilmez bir kaynak niteliğindedir. Günümüze ulaşma imkânı bulamayan birçok kaynaktan istifade etmesi *el-Vesîle*'nin kıymetini ziyadeleştirmektedir. Dünya kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunan *el-Vesîle*, Mevlây Muhammed İdrîsî'nin tahkikiyle (Riyad, 2003) yayımlanmıştır. Eseri ayrıca Tallâl Ahmed Ali Dîn yüksek lisans tezi olarak (Medine/el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1994) çalışmıştır.

2. **Şerhu'l-'Akileti'r-râiyye:** Sehâvî'nin önemli öğrencilerinden olan Ebû Şâme Şihâbüddîn el-Makdisî (ö. 665/1267) tarafından kaleme alınan ve muhtasar niteliğe sahip olan şerh, Ferğâlî 'Arbâvî'nin tahkikiyle (Kahire, 2011) neşredilmiştir.

3. **Şerhu 'Akileti etrâbi'l-kasâid:** Sehâvî'nin öğrencilerinden olan Ebû Abdillâh Muhammed el-Kaffâl (ö. 672/1274) tarafından ve şârihin bizzat ifadesine göre muhtasar bir şekilde telif edilmiştir. Kaffâl, Sehâvî'den öğrendiği 'Akîle'nin etrafına aldığı notlardan yola çıkarak bu şerhi yazdığını dile getirmektedir.³⁴

4. **Şerhu'l-Kasidetî'r-râiyye:** Sehâvî'nin öğrencilerinden olan Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleyman el-Me'ârifî (ö. 672/1273) tarafından yazılmıştır. Tek nüshasından söz edilen³⁵ bu muhtasar şerhi Hasan el-Cühanî doktora tezi (Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 2014) olarak tahkik etmiştir.³⁶

5. **Şerhu 'Akileti etrâbi'l-kasâid:** İbn Cübâre Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Makdisî'ye (ö. 728/1330) atfedilen çalışma³⁷ 'Akîle'nin en hacimli şerhlerinden biri olarak kabul edilmektedir. İbnü'l-Cezerî, İbn Cübâre'nin hem *el-Lâmiyye*'yi (*Hirzû'l-emânî ve vec-hü't-tehânî*) hem de *el-'Akîle*'yi (*er-Râiyye*) şerh ettiğine değinip müellifin *el-Lâmiyye* şerhinin bünyesinde barındırdığı uzak ihtimalli malumatın oldukça fazla bulunması bakımından

30 Salihoğlu, "Rizeli Hafız Hüseyin Efendi'nin Râiyye Şerhi", 54-55.

31 Dabbâ', *İthâfî'l-berara bi'l-mütûni'l-aşera*, 317-341.

32 Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, 3/1247; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 1/570.

33 Altıkulaç, "Sehâvî, Alemüddîn", 36/311.

34 Kaffâl Şâtîbî, *Şerhu 'Akileti etrâbi'l-kasâid*, vr. 1/a.

35 Salihoğlu, "Rizeli Hafız Hüseyin Efendi'nin Râiyye Şerhi", 57.

36 <https://vb.tafsir.net/tafsir39757/#.XnlzkagzbiU>

37 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 1/122; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1159.

er-Râiyye şerhinin daha güzel olduğunu dile getirmiştir.³⁸ Eser, Tallâl Muhammed ve Muhammed el-Cenâyi'nî (el-Câmi'atü'l-İslâmiyye) tarafından olmak üzere iki farklı doktora tezi şeklinde tahkik edilmiştir.³⁹

6. Cemîletü erbâbî'l-merâsîd fi şerhi 'Akîleti etrâbî'l-kasâid: Burhânüddîn İbrahim b. Ömer el-Ca'berî'nin (ö. 732/1332) telif ettiği eserin diğer adı *el-Ebhâsü'l-cemîle şerhu'l-'Akîle'*dir. Resmî'l-mushaf literatüründe oldukça önem arz eden *Cemîletü erbâbî'l-merâsîd*, 'Akîle' üzerine yazılan şerhlerin en kapsamlısı olması itibarıyla kıymeti haizdir. Eser, Mustafa el-Bahyâvî (Rabat, 1990), M. Hudayr ez-Zevba'î (Dımaşk, 2010) ve Muhammed İlyas Muhammed Enver (Medine, 2017) tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır.

7. ed-Dürretü's-sakîle fi şerhi ebyâti'l-'Akîle: Ebû Bekr b. Abdilğânî el-Lebîb (ö. 736/1336'den önce) tarafından yazılmıştır. Lebîb'in, bu eserinde günümüze ulaşma imkânı bulamamış kitaplardan iktibaslara yer vermesi ve oldukça önemli bilgiler aktarması şerhin kıymetini daha da artırmaktadır. Bu bağlamda bizzat ifadesine göre Lebîb *ed-Dürretü's-sakîle'*yi kaleme almadan evvel resmî'l-mushafa dair otuz çalışmayı incelemiştir.⁴⁰ Eser, Abdülalî Zu'bûl tarafından yüksek lisans tezi olarak (Rabat/Muhammed el-Hâmîs Üniversitesi, 1992) tahkik edilmiş ve (Doha, 2011) yayımlanmıştır.

8. Şerhu 'Akîleti etrâbî'l-kasâid: Ahmed b. Muhammed el-Kârizûnî eş-Şîrâzî (ö. 798/1396) tarafından kaleme alınan ve oldukça muhtasar bir görünüm arz eden bu şerh Sehâvî'nin *el-Vesîle* isimli eserinin özetlenmiş hâli olarak kaynaklarda yer bulmuştur.⁴¹

9. Telhîsu'l-fevâid ve takrîbû'l-mütebâ'id (fi şerhi) 'Akîleti etrâbî'l-kasâid: İbnü'l-Kâsîh Ebü'l-Bekâ Ali b. Osmân el-'Uzrî (ö. 801/1399) tarafından yazılmıştır. Muhtasar bir niteliğe sahip olan eserin Ca'berî'nin *el-Cemîle* isimli 'Akîle' şerhinin neredeyse özetlenmiş hâli olduğu ifade edilmektedir.⁴² *Telhîsu'l-fevâid*, Abdülfettâh el-Kâdî'nin tahkikiyle (Kahire, 1949; 2004) neşredilmiştir.

10. el-Hibâtü's-seniyyetü'l-'aliyye 'alâ ebyâti'ş-Şâtıbiyyeti'r-râiyye: Nûruddîn Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1605) tarafından telif edilen eser teferruatlı bir şerhtir. Çalışmanın, Sehâvî'nin *el-Vesîle*'si ile Ca'berî'nin *el-Cemîle*'sini bir araya getiren kapsamlı bir şerh niteliği arz ettiği söylenmektedir.⁴³ Eser, Abdurrahman Südeys tarafından tahkik edilerek (Mekke, 2000/2018) yayımlanmıştır.

11. el-Müfid fi Şerhi'l-Kasîd (Şerhu'l-Kasîdeti'r-râiyye): Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Merdâvî el-Makdisî tarafından yazılmıştır.⁴⁴

12. Şerh-i Kasîde-i Râiyye li'ş-Şâtıbî/Râiyye Şerhi/Akiletü Etrâbî'l-Kasâid fi Es-

38 İbnü'l-Cezerî, *Çâyetü'n-nihâye*, 1/122.

39 <http://ecat.kfml.gov.sa:88/hipmain/index.htm>

40 Genellikle Endülüslü ve Kuzey Afrikalı kırâat ulemâsının telif ettiği bu çalışmalar içinde Dâni'nin kaybolduğu düşünülen *et-Tahbîr*'i ile Ebû Bekr Muhammed b. Eşte'nin yazdığı *Kitâbü'l-Muhabber* ve *Kitâbü'l-Mesâhif* başta olmak üzere günümüze ulaşamamış bazı önemli eserler bulunmaktadır. Bk. Lebîb, *ed-Dürretü's-sakîle*, 146-151.

41 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1159; Hamîtû, *Kırâatü'l-İmâm Nâfi'*, 2/138.

42 Salihoglu, "Rizeli Hafız Hüseyin Efendi'nin Râiyye Şerhi", 60.

43 Detaylar için bk. Salihoglu, "Rizeli Hafız Hüseyin Efendi'nin Râiyye Şerhi", 60-61.

44 Âtîf Efendi Kütüphanesi, no: 29; Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi Bölümü, no: 1255. Altıkulaç, "el-Mukni", 31/139.

ne'l-Mekâsîd Tercümesi:⁴⁵ Rizeli Hafız Hüseyin'in (ö. 1237/1821) kaleme aldığı eser farklı çalışmalarda ve bazı kütüphane kayıtlarında mahiyeti itibarıyla bir tercüme çalışması olarak tanımlansa da⁴⁶ doyurucu bilgiler veren hacimli bir 'Akîle şerhidir.

13. Şerhu 'Akîleti Etrâbi'l-Kasâid: Mûsâ Cârullah Bigiyef (ö. 1949) tarafından Arapça telif edilen çalışma el-Matbaatü'l-Kerîme'de (Kazan, 1908) neşredilmiştir. Ayrıca *Akîle Şerhi* adıyla Halil Aldemir tarafından (Ankara, 2021) Türkçe'ye çevrilmiştir.

14. Şerhu 'Akîleti etrâbi'l-kasâid fi esne'l-mekâsîd: Beyazıt Devlet Kütüphanesi⁴⁷ ile Ankara Milli Kütüphane'de⁴⁸ olmak üzere iki nüshası bulunan ve muhtasar bir nitelik arz eden bu şerhin yazarı meçhuldür. Ca'berî'nin *el-Cemîle*'si özetlenerek Osmanlı Türkçesine çevrilen eserde aynı yöntem takip edilmiştir.⁴⁹

15. Eshelü'l-mevârid Şerhu 'Akîleti etrâbi'l-kasâid: Hindistanlı kırâat âlimi Kârî Feth Muhammed Sâhib Panîpattî'nin (ö. 1987) Urduca telif ettiği şerh, "Kırâat Akademisi" tarafından (Lahor, ts.) yayımlanmıştır.⁵⁰

16. İzahu'l-mekâsîd Şerhu 'Akîleti etrâbi'l-kasâid: Hindistanlı kırâat ulemâsından Kârî İzhar Ahmed Tehânevî'nin (ö. 1991) Urduca yazdığı bu eser, Muhammed İdris el-Âsım'ın yaptığı tahkikle "Kırâat Akademisi" tarafından (Lahor, ts.) yayımlanmıştır.⁵¹

17. et-Tuhfetü'l-cemîle şerhu kasîdeti'l-'Akîle: Hindistanlı kırâat âlimlerinden Kârî Ebü'l-Hasan Ali el-A'zamî'nin Urduca kaleme aldığı bu şerh "Kırâat Akademisi" tarafından (Lahor, ts.) neşredilmiştir.

18. el-Me'ânî'l-cemîle fi şerhi'l-'Akîle: Pakistan ulemâsından Kârî Fiyâzürrahman el-Alevî tarafından Urduca yazılıp (Pişaver, 2016) yayımlanmıştır.

Yukarıda zikredilen eserlerin yanında günümüze ulaş(a)mayan 'Akîle şerhleri de söz konusudur. Kaynaklarda yer bulan şerhleri şu şekilde ifade edebiliriz: Ebû Abdillâh Ay-yâş el-Kürdî'nin (ö. 628/1231) *Şerhu'l-'Akîle*'si, Ebû Bekr Muhammed Vaddâh el-Lahmî'nin (ö. 634/1237) *Şerhu 'Akîleti'l-etrâb*'ı, Ebû Abdirrahman Şu'le el-Mevsilî'nin (ö. 656/1258) *Şerhu 'ale'l-Kasîdeti'r-râiyye fi'l-Kur'ân*'ı, Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrahim el-Harrâz'ın (ö. 718/1318)⁵² *Şerhu'l-'Akîle*'si, Ebû Bekr b. Muhammed eş-Şîrâzî'nin (ö. 798/1396) *Şerhu'l-'Akîle*'si, Ebû Abdillâh b. Muhammed et-Tantedâî'nin (ö. 845/1441) *Şerhu 'Akîleti'l-etrâbi'l-kasâid*'i.

45 Rizeli Hafız Hüseyin kaleme aldığı 'Akîle şerhine herhangi bir isim vermemiştir. Eserin kaynaklarda yer alan muhtelif isimleriyle ilgili olarak bk. Salihöğlü, "Rizeli Hafız Hüseyin Efendi'nin Râiyye Şerhi", 82-83.

46 Kütüphane kayıtlarında Rizeli Hafız Hüseyin manzumenin mütercimi olarak gösterilmiştir. Hâl böyle olunca TDV İslâm Ansiklopedisi'nin gerek "el-Mukni'" gerekse "eş-Şâtîbî" maddelerinde Rizeli'nin bu eseri *'Akîletü Etrâbi'l-Kasâid fi Esne'l-Mekâsîd Tercümesi* şeklinde verilmiştir. Daha sonra konuyu gündeme getiren çalışmalarda ise zincirleme bir hataya düşüldüğü görülmektedir. Meseleye dair geniş bilgi için bk. Salihöğlü, "Rizeli Hafız Hüseyin Efendi'nin Râiyye Şerhi", 83-84.

47 Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu, no: 022.

48 Ankara Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu no: 06 Mil Yz A 4017.

49 Esere dair detaylı bilgi için bk. Salihöğlü, "Rizeli Hafız Hüseyin Efendi'nin Râiyye Şerhi", 61-62.

50 https://www.buraqbooks.com/index.php?route=product/product&product_id=415

51 https://www.buraqbooks.com/index.php?route=product/product&path=119&product_id=442

52 İbnü'l-Cezerî, *Çâyetü'n-nihâye*, 2/237. Harrâz resmî'l-mushafa dair 711/1311 yılında kaleme aldığı *Mevridü'z-zam'ân fi hükmi resmi ahrufi'l-Kur'ân* isimli 608 beyitten müteşekkil bir manzume telif etmiştir. İbn Haldûn (ö. 808/1406), *Mevridü'z-zam'ân*'ın Kuzey Afrika'da oldukça rağbet görerek şöhret bulduğunu ve bölgede daha önce yaygın olan Danî, Süleymân b. Necâh ve Şâtîbî'nin çalışmalarının yerini aldığını söylemektedir. İbn Haldûn, *Mukaddime*, 2/786; Gânim Kaddûrî Hamed, *Resmü'l-mushaf*, 181.

4. 'Akiletü Etrâbi'l-Kasâid'in Özellikleri ve Tahlili

Manzumenin konusu, genel olarak Hz. Osman döneminde gerçekleştirilen istinsah faaliyeti ve mushafın bazı İslâm beldelerine gönderilmesine bağlı olarak söz konusu mushafın kelimelerindeki yazım farklılıkları ve imlâ özellikleridir. Şâtıbî, kasideyi bizzat 'Akiletü etrâbi'l-kasâid fi esne'l-mekâsid li'r-resm olarak isimlendirmiş ve 298 beyitten oluşturmuştur.⁵³ Bu durum kasidede şu şekilde dile getirilmektedir:

تَمَّتْ عَقِيلُهُ أَتْرَابِ الْقَصَائِدِ فِي *** أَسَى الْمَقَاصِدِ لِلرَّسْمِ الَّذِي بَهَرَا
تَسْعُونَ مَعَ مَائَتَيْنِ مَعَ ثَمَانِيَةٍ *** أَبْيَاتُهَا يَنْتَظِمْنَ الدَّرَّ وَالذَّرْرَا

"Tamam oldu 'Akiletü etrâbi'l-kasâid fi esne'l-mekâsid, mushafın resmine dair konularda yazılmış üstün bir hâlde."

"İki yüz doksan sekiz beyit dizildi parlayan inciler gibi."⁵⁴

'Akile (عَقِيلَةٌ), sözlükte "nefis, çok iyi" anlamlarına gelmekte olup "bir şeyin en iyisi" şeklinde tercüme edilebilir. Nitekim Araplar "inci" için "denizin en değerlisi" anlamında دُرُّ عَقِيلَةِ الْبَحْرِ ifadesini kullanmaktadırlar.⁵⁵ Etrâb (أَتْرَاب) ise tîrb (تِرْب) kelimesinin çoğulu olup yaş ve özellik itibarıyla "deniz" demektir. Bu bağlamda kelime "birlikte büyüyen ve yaşları aynı olan kızlar"⁵⁶ için kullanılmaktadır. Kur'ân'da yer aldığı şekliyle de (عُرْبًا أَتْرَابًا)⁵⁷ benzer manada ifade edildiğini görmekteyiz. ibaresini de Şâtıbî'nin telif ettiği kasideler arasında en iyisi olanı şeklinde anlamak mümkündür. Nitekim isimlendirmeye ilgili olarak 'Akile şârihlerinden Mûsâ Cârullah mezkûr beyti şu şekilde açıklamaktadır: "Bu, en yüce hedef adına benim kaleme aldığım en iyi kasidedir."⁵⁸

Şâtıbî, İslâmî literatürde bir teâmül hâlini almış olan esere hamdele ve salvele ile başlama geleneğini gözetmiştir. Bu bağlamda manzumenin mukaddime bölümünde bulunan hamdele ve salvele kısmını oluşturan ilk 5 beyti şu şekildedir:

الْحَمْدُ لِلَّهِ مَوْضُوعًا كَمَا أَمَرَا *** مُبَارَكًا طَيِّبًا يَسْتَنْزِلُ الدَّرْرَا
دُو الْقُضْلِ وَالْمَنْ وَالْإِحْسَانِ خَالِقَنَا *** رَبُّ الْعِبَادِ هُوَ اللَّهُ الَّذِي فَهَرَا
حَيٌّ عَلِيمٌ قَدِيرٌ وَالْكَلامُ لَهُ *** فَدُّ سَمِيعٌ بَصِيرٌ مَا أَرَادَ جَزَى
أَحْمَدُهُ وَهُوَ أَهْلُ الْحَمْدِ مُعْتَمِدًا *** عَلَيْهِ مُعْتَصِمًا بِهِ وَمُنْتَصِرًا
ثُمَّ الصَّلَاةُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى *** أَشْيَاعِهِ أَبَدًا تَنْدَى نَدَا عَطْرَا

"Hamd, emrettiği üzere her dâim Allah içindir. Yağmur tanelerini indirecek güzel ve artan bir hâlde."

"Emin, lütuf ve ikram sahibi olan yaratıcımıza, kulların rabbine. O, her şeye gücü yeten Allah'tır."

53 Dabbâ', İthâfî'l-berara, 317-341; Ğânim Kaddûrî Hamed, Resmî'l-mushaf, 178.

54 Şâtıbî, 'Akiletü etrâbi'l-kasâid, 28 (279-280. beyitler).

55 İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, 11/463; Zebîdî, Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs, 30/29.

56 Mûsâ Cârullah, Şerhu 'Akile, 70.

57 el-Vâkı'a 56/37.

58 Mûsâ Cârullah, Şerhu 'Akile, 70.

“Diridir, bilendir; kelâm da O’nundur. Birdir, iştendir, görendir, ne dilerse gerçekleşendir.”

“Ben -yalnızca- O’na hamd ederim. Zira O’dur hamde layık olan. Güvenerek, dayanarak ve sadece yardımı O’ndan dileyerek.”

“Salât da Muhammed’e (sav) ve onun cömert taraftarlarına olsun. Sonsuza kadar... Güzel mi güzel hoş mu hoş...”⁵⁹

‘Akiletü etrâbi’l-kasâid’in üslubuna gelince, Şâtıbî’nin sahip olduğu içten ve mütevazı dilinin yanında zaman zaman oldukça iddialı bir dil kullandığına da şahit olmaktayız. Manzumenin hâtimesinde yer verdiği beyitler üslubun her iki yönünü gözler önüne sermektedir:

وَمَالَهَا عَزْبٌ عَزُونَ اللَّهُ فَاحِرَةً *** وَحَمِيدَةٌ أَبَدًا وَشُكْرُهُ ذِكْرًا
تَرْجُو بِأَرْجَاءِ رُحْمَاهُ وَنِعْمَتِهِ *** وَنَشْرٍ إِفْصَالِهِ وَجُودِهِ وَرَزَا
مَا شَانَ شَأْنَ مَرَامِيهَا مُسَدَّدَةً *** فِقْدَانُ نَاطِمِهَا فِي عَضْرِهِ عَضْرًا
عَرِيْبَةً مَالَهَا مِرَاةٌ مُنْبَهَةٌ *** فَلَا يَلْمُ نَاطِرٌ مِنْ بَدْرِهَا سَرًّا
فَقِيْرَةً حِيْنَ لَمْ تُنْعِيْ مُطَالَعَةً *** إِلَى ظَلَايِعِ لِإِلْغَضَاءِ مُعْتَدِرًا
كَالْوَضْلِ بَيْنَ صَلَاتِ الْمُحْسِنِينَ بِهَا *** طَنًّا وَكَالْهُجْرِ بَيْنَ الْمُهْجَرِينَ سَرًّا
مَنْ عَابَ عَيْبًا لَهُ عُدْرٌ فَلَا وَرَرَ *** يُنْجِيْهِ مِنْ عَزَمَاتِ اللَّوْمِ مُتَرًّا
وَإِنَّمَا هِيَ أَعْمَالٌ بِنَيْبَتِهَا *** حُدَّ مَا صَفَا وَاحْتَمِلَ بِالْعَفْوِ مَا كَدَّرَا
إِنْ لَا تُقَدِّيْ فَلَا تُقَدِّيْ مَسَارِبَتِهَا *** لَا تَتَزَنَّ نَزُورًا أَوْ تَرَى عُزْرًا

“Her ne varsa bu kasidede övgüye lâyıktır tümü Allah’ın yardımı sayesinde. Her daim O’na hamd ederiz, dilimizden eksik etmeyiz şükürümüzü de.”

“Ümit eder bu kaside(nin nâzımı) O’nun rahmetini, nimetini ve ikrâmını. Sonsuz cömertliğinin bir yerinde de umar sığınacak bir köşe.”

“Onun (kasidenin) sağlam hedeflerine yönelt(il)medi herhangi bir eleştiri. Bulamadı yaşadığı devirde onun nâzımı herhangi bir tenkit.”

“Bu -manzume- yalnızdır, kusurunu yansıtmak yok bir aynası dahi. Ona bakan ancak gör(e)meyen kimse gibidir dolunayı.”

“Ayrıca fakirdir -kaside- kaynaklar yönünden, zenginleştiril(e)medi. Kaynaklardan istifade edil(e)mediğinden özür beyanım hoşgörüle.”

“Hüsn-ü zan ile birbirlerine bağlananları bir araya getiren vesile gibidir -bu kaside-. Adeta sû-i zan besleyenlerin birbirlerinden koştukları bir ayrılık vesilesi.”

“Kim ki -meşrû- mazeretinden dolayı ayıplarsa birini. Kurtaramaz kınama oklarından yakasını -elbette-.”

“Bu -kaside-, niyetine göre değerlendirilecek bir ameldir. Al onun berrak kısmını, bulamık olanına bak hoşgörüle.”

59 Şâtıbî, ‘Akiletü etrâbi’l-kasâid, 1 (1-5. beyitler).

“Eğer -manzumenin- içindeki rahatsızlık veren bir hatayı ayıklayamıyorsan, bari kötülük etme! -Tavsiyem şudur ki- Sütü bol olanı görmedikçe hor görme sütü az olanı.”⁶⁰

288. ve 289. beyitlerde görüldüğü üzere manzumede Hz. Peygamber'den (sav) gelen rivayetlere de işaret edilmektedir. Buna göre ilk rivayet “Kim başkasında gördüğü bir ayıbı kınarsa o ayıp onun da başına gelmeden ölmez.”;⁶¹ ikincisi ise “Yapılan işler ancak niyetlere göre değerlen(diril)ir; Herkes yaptığı işin karşılığını niyetine göre alır...”⁶² olmak üzere beyitlerde yer almaktadır. Şâtîbî'nin bu konuyu gündeme getirmesinin sebebi 'Akîle'yi telif ettiği sürecin zorluğuna işaret etmek istemesi olmalıdır. Zira doğuştan âmâ olan Şâtîbî manzumeyi bir deniz yolculuğu esnasında ve istifade edebileceği herhangi bir kaynak olmaksızın hafızasından kaleme almış, Mısır'a vardığında da düzenlemiştir.⁶³ “Ayrıca fakirdir -kaside- kaynaklar yönünden, zenginleştiril(e)medi. Kaynaklardan istifade edil(e)mediğinden özür beyanım hoşgörüle.” şeklindeki beyti ve sonrasında söz konusu rivayetlere işaret eden beyitler bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Nâzım, bunun yanında kaynaklarda Kur'ân tarihine dair serdedilen birtakım yanlış malumatı da tashih etmektedir. Bunlardan biri mushafın istinsah sürecinin sonunda Hz. Osman'ın söylediği iddia edilen bir rivayettir. Kaynaklarda sıkça tartışma konusu yapılan ve birkaç varyantı olan bu rivayet manzumede şu şekilde yer bularak tahlil edilmektedir:

وَكُلُّ مَا فِيهِ مَشْهُورٌ بِسُنَّتِهِ *** وَلَمْ يُصِبْ مَنْ أَصَابَ الْوَهْمَ وَالْغَيْرَا
وَمَنْ رَوَى سَنَقِيمَ الْعَرَبِ أَلْسُنَهَا *** لَحْنَا بِهِ قَوْلَ عُثْمَانَ فَمَا شَهْرَا
لَوْ صَحَّ لَأَحْتَمَلَ الْإِيمَاءَ فِي صُورِ *** فِيهِ كَلْحَنٌ حَدِيثٍ يَنْتُرُ الدَّرَا
وَقِيلَ مَعْنَاهُ فِي أَشْيَاءَ لَوْ قُرِئَتْ *** بِظَاهِرِ الْخَطِّ لَا تَحْفَى عَلَى الْكَبْرَا

“Kur'ân'ın hattına matuf olarak yaygınlaştı her şey onun sünnetiyle. Onda hata ve değişme mevcuttur diyen kimse etmemiştir isabet.”

“Düzeltilir Araplar kendi lisanlarıyla ondaki hataları diye bir vehmi/kuruntuyu, aktardılar Hz. Osman'ın sözü diye lâkin meşhur olmadı bu ifade.”

“Diyelim ki bu söz doğru, bir ihtimal de taşır kelimenin şeklindeki bir imâyı. -O hâldebenzer bu da güzel mana incilerini yayan belîğ manasını muhtevi lahn-ı hadise.”

“Söylentiye göre bu sözün anlamı yazının zahiriyle okunan bazı durumlara mahsustur. Doğrusu bu da gizli değil ki ehl-i ilim için.”⁶⁴

Beyitlerde görüldüğü üzere nâzım Hz. Osman'a nispet edilen sözün bir kuruntu olduğundan bahsetmektedir. Meseleyi kısaca şu şekilde açabiliriz. İstinsah faaliyetleri tamamlandığında kendisine arz edilen mushafları inceleyen Hz. Osman istinsah komisyonuna şunları

60 Şâtîbî, 'Akiletü etrâbi'l-kasâid, 29 (281-289. beyitler).

61 Tirmizî, “Kıyâme”, 53.

62 Rivayetin devamı şu şekildedir: “... Kimin amacı Allah'a ve Rasûlüne kavuşmak, onlara hicret etmek ise, alacağı sevap da Allah'a ve Rasûlüne hicret sevabıdır. Kim de elde edeceği bir dünyalığa ya da evleneceği bir kadına kavuşmak için yola çıkmışsa, onun hicreti de hicret ettiği şeye göre değerlen(diril)ir.” Buhârî, “Bed'ü'l-Vahy”, 1; Müslim, “İmâre”, 155; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 11.

63 Sehâvî, *el-Vesîle*, 467; Lebîb, *ed-Dürretü's-sakîle*, 591-592; Ca'berî, *el-Cemîle*, 740-741; Ali el-Kârî, *el-Hibâtü's-seniyye*, 478-479.

64 Şâtîbî, 'Akiletü etrâbi'l-kasâid, 1-2 (8-11. beyitler).

söylemiştir: “İyi iş çıkardınız. Lâkin burada birtakım hatalar (lahn) görmekteyim. Siz onları olduğu gibi bırakınız. Zira Araplar bu hataları dilleriyle düzeltereklerdir. Şayet kâtip Sakîf kabilesinden, imlâ ettiren de Hüzeyl kabilesinden olsaydı onda bu harfler olmazdı.”⁶⁵ Farklı bir rivayette ise Hz. Osman’ın bu sözü üzerine kendisine “Siz neden düzeltmiyorsunuz?” şeklinde yöneltilen soruya “Bırakınız öylece kalsın! Zira bu hatalar helâlî harâm, harâmî da helâl kılmamaktadır.”⁶⁶ demek suretiyle mukabelede bulunmuştur. Dânî’nin *el-Mukni*’de kabul etmediği ve Şâtîbî’nin de vehm saydığı bu rivayet senet ve metin açısından tenkit edilmiştir. Öte yandan 10. beyitte Şâtîbî “لَوْ صَحَّ لَأَخْتَمَلَ الْإِيمَاءَ” ifadesiyle bu rivayetin doğru olma ihtimaline karşılık bir izah getirmiştir. Buna göre rivayetdeki lahn kavramı erken dönemde gramer hatalarından ziyade “tarizli söz”, kıvrak zekâ”, “dili ustaca kullanabilme kabiliyeti”, “lehçe” ve “alışılmışı ters ifade” gibi anlamlarda kullanılıyordu. Bu itibarla Hz. Osman’a nispet edilen ve zayıf kabul edilen söz konusu rivayet her ne kadar senet ve metin açısından tenkide tabi tutulsa da birçok âlim rivayetinin sahih olma ihtimaline karşılık müspet anlamlara gelebileceği kanaatine sahiptir. Bu bağlamda lahn kavramı “lügat, lehçe, doğru okuma, telaffuz” gibi anlaşılabilir izah edilmiştir. Nitekim Sakîf kabilesinin, harflerin mahreçlerinden çıkarılması konusunda daha hassas olduklarından lafızların ağızdan çıktığı şekliyle yazıya geçilmesini esas aldıklarını söyleyen Bâkîllânî’ye (ö. 403/1013) göre rivayeti şu şekilde değerlendirmek mümkündür: “Eğer kâtip Sakîf kabilesinden imlâ ettiren de Hüzeyl kabilesinde olsaydı Kur’ân kelimeleri, harfleri mahreçlerinden çıkarmayı oldukça önemseyen kabilelerin telaffuz kriterine göre yazılacaktı.” Mezkûr rivayetdeki “lisan” kavramının Kur’an’ı yazmakla değil okumakla ilgili bir mesele olarak anlaşılması durumuna kaynaklarda rivayetin sahih kabul edilmesi etrafında şu şekilde yorumlara yer verilmiştir: “Şayet mushaflarda yazımdan kaynaklanan hatalar olsaydı ‘Araplar bu yanlışları kendi dilleriyle düzeltereklerdir.’ değil de ‘Araplar bu hataları yazılarıyla düzeltereklerdir.’ denilmesi gerekirdi.”⁶⁷

Daha evvel zikredildiği üzere ‘Akîle, Dânî’nin *el-Mukni*’ adlı mensûr eserinin Şâtîbî tarafından bazı kelimeler ilave edilerek nazma dökülmüş hâlidir. Bu durum kasidede şu şekilde belirtilmektedir:

وَهَاكَ نَظْمَ الَّذِي فِي مُقْنَعٍ عَنَ أَبِي *** عَمْرٍو وَفِيهِ زِيَادَاتٌ فَطِيبَ عُمُرًا

“İşte! Ebû Amr’ın (Dânî) **el-Mukni**’ adlı eserindeki nazmı. Olsa da onda birçok ziyade, hoşnut ol bir ömür boyu.”⁶⁸

Görüldüğü üzere Şâtîbî “وَفِيهِ زِيَادَاتٌ” ibaresiyle *el-Mukni*’de bulunmayan birtakım kelimelerin imlâ özelliklerini de esere ilave ettiğini söylemektedir. ‘Akîle şerhlerinde bu duruma istinaden “Ziyâdât” şeklinde bir başlığa yer verilmiştir.⁶⁹ Ancak nâzımın ilave kelimeler hakkında kasidede aktardığı herhangi bilgi ya da işareti söz konusu değildir. Hâl böyle olunca ‘Akîle şârihleri bahse konu olan kelimeleri tespit edip açıklamaya çalışmışlardır. Bunlardan biri de Osmanlı kırâat ulemâsından Rizeli Hafız Hüseyin Efendi’dir (ö. 1237/1821). Osman-

65 Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Fezâilü'l-Kur’ân*, 287, 341; İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, 42. Rivayetin muhtelif varyantları ve değerlendirmeleri için bk. Kösesoy, *Kur’ânın Metinleşme Süreci*, 248-253.

66 İbn Kuteybe, *Te’vîlü müşkili'l-Kur’ân*, 50-51.

67 Detaylar için bk. Kösesoy, *Kur’ânın Metinleşme Süreci*, 248-251.

68 Şâtîbî, *Akîletü etrâbi'l-kasâid*, 5 (45. beyit).

69 Sehâvî, *el-Vesîle*, 86; Lebîb, *ed-Dürretü's-sakîle*, 220; Ca’berî, *el-Cemîle*, 248; Ali el-Kârî, *el-Hibâtü's-seniyye*, 134; Rizeli, *Şerh-i Kasîde-i Râiyye*, vr. 51/a.

lıca kaleme aldığı 'Akîle şerhinde bu ziyadelere ilişkin olarak "Nazm-ı mezkûrde Mukni'-i meşhûr üzerine nice ziyâdât u fevâid ve nûket ü vücûh vardır."⁷⁰ demek suretiyle manzumenin *el-Mukni'*de bulunmayan faydalı bilgileri ve nükteleri barındırdığını ifade etmektedir. Bu bağlamda bir örneği yine Rizeli Hafız Hüseyin'in açıklamalarından hareketle verebiliriz. Buna göre 'Akîle'nin 128. beytinde yer alan *وَالْحَدْفُ فِي نُونٍ تَأْمَمًا وَثَبِيحٌ عُرَا* kelimesinin *nûn harfinin hazfinde var sağlam bir dayanak* ifadesiyle aslında iki nûn ile olması gereken *تَأْمَمًا* kelimesinin⁷¹ iki nûn'undan birinin hazfedildiği, böylece tüm mushaflarda kelimenin tek nûn ile yazıldığı ittifakla sabittir. Mevzuya dair değerlendirme yapan Rizeli Hafız Hüseyin, *el-Mukni'*de bulunmayan mezkûr lafzın 'Akîle'ye Şâtîbî tarafından ilave edildiğini ve Dâni'nin *Kitâbü'n-Nakt* ile *el-Muhkem* adlı çalışmalarına işaret ederek Dâni'nin *تَأْمَمًا* lafzına *el-Mukni'* dışındaki bazı eserlerinde yer verdiğini şu sözlerle ifade etmektedir: "Ve nâzımın mısra-ı sânisî ziyâdât-ı 'Akîle'dendir. Lâkin sâhib-i *Mukni'* gayr-ı kitabında demiş ki sûre-i Yûsuf'ta vaki olan *تَأْمَمًا* ş nazmı cemî'-i mesâhifte nûn-i vâhide ile ve idgâm-ı sahîh üzere mersûm olarak gelmiştir."⁷²

Öte yandan manzumede yer verilen ziyade kelimeler hususunda 'Akîle şârihlerinin zaman zaman isabet etmedikleri, ayrıca bazı şârihlerin kendisinden öncekilerden istifade ederken onların hatalarını tekrarlamaları nedeniyle birtakım yanlışlar söz konusu olmuştur. Anlaşılan o ki 'Akîle şârihleri manzumenin temel kaynağı ve dayanağı olan *el-Mukni'* ile karşılaştırma yapmaksızın ve bahse konu olan bilgiyi teyit etmeksizin izahatta bulunmuşlardır. Şâtîbî'nin mevzuyu muğlak bırakmasından kaynaklanan hatalar Sehâvî'nin *el-Vesîle'si* başta olmak üzere diğer şerhlerde de görülmektedir. Nitekim konu hakkında Rizeli Hafız Hüseyin özelinde yapılan tespitte değinmemiz gerekmektedir. Buna göre Rizeli Hafız Hüseyin bazı kelimelerin imlâ hususiyetini Dâni'nin *el-Mukni'*inde yer almasına rağmen 'Ziyâdât' kapsamında değerlendirmiştir. Bu bariz bir yanılıdır. Bahse konu olan hataların sebebi, onun 'Akîle şerhlerine duyduğu güvenden mütevellit herhangi bir araştırmaya gerek duymaksızın nakilde bulunmasıdır.⁷³ Böyle bir yanılı 'Akîle şârihlerinden Ali el-Kârî için de geçerlidir. Nitekim o da *el-Hibâtü's-seniyye*'de Sehâvî'nin *el-Vesîle'*deki ilgili değerlendirmesine güvenip meseleyi teyit etmeksizin aynen aktarmış ve kelimelerin Şâtîbî'nin ziyâdeleri olduğunu ifade etmiştir.⁷⁴ Oysa söz konusu kelimeler ziyâdattan olmayıp *el-Mukni'*de yer almaktadır.⁷⁵

Müellif, manzumenin 45 beyitlik mukaddime kısmında, Hz. Peygamber (sav) dönemi ve Kur'an'ın metinleşme tarihi hakkında malumat vermektedir. Rasûlullah'ın sağlığında, Cebrâil ile gerçekleştirdiği arza hadisesini, eserde şu şekilde dile getirmektedir:

وَلَمْ يَزَلْ حِفْظُهُ بَيْنَ الصَّخَابَةِ فِي *** عَلَى حَيَاةِ رَسُولِ اللَّهِ مُبْتَدَرًا
وَكُلَّ عَامٍ عَلَى جَبْرِيلَ يَعْزُضُهُ *** وَقَبِلَ آخِرَ عَامٍ عَزَّضْتَيْنِ قَرَأَ

"Sahâbe ezberledi Kur'an'ı baştan sona. Risâletin ilk günlerinden itibaren can ata ata."

"(Hz. Peygamber) Her yıl Kur'an'ı (nâzil olan kısmını) Cebrâil'e arz ederdi. Vefat ettiği

70 Rizeli, *Şerh-i Kasîde-i Râiyye*, vr. 51/a.

71 Yûsuf 12/11.

72 Rizeli, *Şerh-i Kasîde-i Râiyye*, vr. 106/b.

73 Salihoğlu, "Rizeli Hafız Hüseyin Efendi'nin Râiyye Şerhi", 99.

74 Ali el-Kârî, *el-Hibâtü's-seniyye*, 285.

75 Dâni, *el-Mukni'*, 26-27.

yıl ise bu okumanın (arza) iki kez gerçekleştiği söylendi.”⁷⁶

Şâtîbî yine bu kısımda, Kur’ân’ın cem’ sürecini hazırlayan olayları ve istinsah faaliyetlerini, şahıs isimleri vermek suretiyle ele almaktadır. Kur’ân tarihinin dönüm noktalarından olan ve vahyin mushaflaşma sürecine zemin hazırlayan Yemâme vakasına da şu şekilde değinmektedir:

إِنَّ الْيَمَامَةَ أَهْوَاهَا مُسَلِّمَةٌ أَلْ *** كَدَّابُ فِي رَمَنِ الصَّدِّيقِ إِذْ حَسِرَا

“Yemâme’yi Sıddîk zamanında Müseylîmetü’l-Kezzâb tutuşturdu. Öyle ki (Müseylîmetü’l-Kezzâb) sonunda bozguna uğradı.”⁷⁷

Müellif, Kur’ân’ın cem’ sürecini hazırlayan hadiseyle ilgili olarak Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer arasında gerçekleşen diyaloga ve neticesine şu şekilde temas etmektedir:

نَادَى أَبَا بَكْرٍ الْفَارُوقُ خِفْتُ عَلَى أَلْ *** قُرَاءِ قَادِرِكَ الْقُرْآنَ مُسْتَطِرًا
فَأَجْمَعُوا جَمْعَهُ فِي الصُّحُفِ وَاعْتَمَدُوا *** زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ الْعَدْلَ الرَّضَى نَظْرًا
فَقَامَ فِيهِ بَعُونَ اللَّهُ يَجْمَعُهُ *** بِالنُّصْحِ وَالْجِدِّ وَالْحَزْمِ الَّذِي بَهْرًا

“Fârûk (Hz. Ömer), Hz. Ebû Bekir’e seslendi: ‘Korktum kurrânın yok olmasından. Kur’ân’ı satırlarda (yazılı olarak) toplasan.’”

“Topladılar onu (Kur’ân’ı) sahifelerde. Güvendiler (bu işte) âdil, kendisinden herkesin razı olduğu ve ileri görüşlü Zeyd b. Sâbit’e.”

“Cem’ etmeye başladı Zeyd b. Sâbit de Allah’ın yardımıyla onu (Kur’ân’ı). Temâyüz ettiği (özellikleriyle) samimiyetle, ciddiyetle, azimle.”⁷⁸

Manzumenin 45 beyitlik mukaddime kısmının ardından ferş bölümünde sûre esasına göre imlâ hususlarına değinilmiştir. Buna göre ilk beyit şu şekildedir:

بِالصَّادِ كُلِّ صِرَاطٍ وَالصَّرَاطِ وَقُلْ *** بِالْحَذْفِ مَا لِكَ يَوْمَ الدِّينِ مُقْتَصِرًا

“Bütün صِرَاطٍ ve الصَّرَاطِ kelimeleri ص harfiyle yazılır. مَا لِكَ يَوْمَ الدِّينِ hazifledir yalnızca bununla iktifa edilerek.”⁷⁹

Şâtîbî, benzerleri kendilerine göre değerlendirilen bazı kelimeleri Bâbü’l-hazfi fi kelîmât tühmelü ‘aleyhâ eşbâhühâ başlığı altında ele almıştır. Bu bölümde ilk beyitte yer alan مَعْتَبِرًا ibaresinden⁸⁰ hareketle bir kıyas yöntemi takip etmiştir. Buna göre nâzım bir söz söylediğinde benzeri de aynı hükme tabidir. Aşağıdaki beyitleri bu duruma örnek verilebilir:

وَهَاكَ فِي كَلِمَاتٍ حَذَفَ كُلُّهُمْ *** وَاخْمِلْ عَلَى الشُّكْلِ كُلِّ الْبَابِ مُعْتَبِرًا
لَكِنْ أَوْلَيْكَ وَاللَّائِي وَذَلِكَ هَا *** يَا وَالسَّلْمِ مَعَ اللَّيِّ قَرْدٌ عُذْرًا

76 Şâtîbî, ‘Akiletü etrâbi’l-kasâid, 3 (21-22. beyitler). Beyitteki işaret edilen rivayet için ayrıca bkz. “Cebrâil benimle Kur’ân’ı her sene mukâbele (muâraza) ederdi. Bu sene iki defa mukâbele etti. Zannediyorum ki ecelim yakınlaştı.” Buhârî, “Fezâilü’l-Kur’ân” 7; “Menâkıb” 25; Müslim, “Fezâilü’s-Sahâbe” 98, 99.

77 Şâtîbî, ‘Akiletü etrâbi’l-kasâid, 3 (23. beyit).

78 Şâtîbî, ‘Akiletü etrâbi’l-kasâid, 3 (25-27. beyitler).

79 Şâtîbî, ‘Akiletü etrâbi’l-kasâid, 5 (46. beyit).

80 Şâtîbî, ‘Akiletü etrâbi’l-kasâid, 13 (129. beyit).

مَسَاجِدٌ وَإِلَهٌ مَعٌ مَلِيكَةٍ *** وَأَدُّكُ رَبِّكَ وَالرَّحْمَنُ مُغْتَمَّرًا
وَلَا جِلَالَ مَسَاكِينِ الضُّلُلِ حَلَا *** لُ وَالْكَلَلَةُ وَالْخَلْقُ لَا كَدَرًا
سُلَلَةٌ وَعَلْمٌ وَالظُّلُّ وَفِي *** مَا بَيْنَ لَامَيْنِ هَذَا الْحَدْفُ قَدْ عُمِرَا
وَفِي الْمُثَنَّى إِذَا مَا لَمْ يَكُنْ ظَرْفًا *** كَسَجِرَانِ أَصْلَنَا فَطِبْ صَدْرًا
وَبَعْدُ نُونِ صَمِيرِ الْقَاعِلَيْنِ كَا *** تَيْنًا وَرَدْنَا وَعَلَمْنَا حَلَا حَضِرَ

“İşte kelimeler... Hafz var tüm mushaflarda bunlarda. Değerlendir buradaki benzer ke-
limeleri birbirine kıyasla.”

“(Bu) kelimeler نَبَا، ذِيكَ، وَاللَّيِّ، وَأُولَىكَ، نَكِينِكَ، سَنَا. İlim peşinde ol

“(Bu) kelimeler نَبَا، ذِيكَ، وَاللَّيِّ، وَأُولَىكَ، نَكِينِكَ، سَنَا. İlim peşinde ol

“(Bu) kelimeler نَبَا، ذِيكَ، وَاللَّيِّ، وَأُولَىكَ، نَكِينِكَ، سَنَا. İlim peşinde ol

“(Bu) kelimeler نَبَا، ذِيكَ، وَاللَّيِّ، وَأُولَىكَ، نَكِينِكَ، سَنَا. İlim peşinde ol

“(Bu) kelimeler نَبَا، ذِيكَ، وَاللَّيِّ، وَأُولَىكَ، نَكِينِكَ، سَنَا. İlim peşinde ol

“Fâillerin zamiri olan nûn'dan sonra gelen elif de hazfedilir. تَيْنَا ve عَلَمْنَا kelimelerinde
olduğu gibi gayet tatlı ve güzel.”⁸¹

Yâ ve vâv harfinden dönüşen eliflerin yazımı konusunda verdiği malumat ve meselenin
istisnaları da benzer yöntemle şu şekilde gösterilmiştir. Örnek olması sadedinde ilk dört
beyti şu şekilde verebiliriz:

وَالنِّيَاءُ فِي أَلْفٍ عَن يَاءٍ انْقَلَبَتْ *** مَعِ الضَّمِيرِ وَمِنْ دُونِ الضَّمِيرِ تُرَى
سَيُوى عَضَانِي تَوَلَّاهُ طَعَا وَمَعَا *** أَقْضَا وَالْأَقْضَا وَسَيَمَا الْفَتْحِ مُشْتَهَرَا
وَعُزِّرَ مَا بَعْدَ يَاءٍ حَوْفٍ جَمْعُهُمَا *** لَكِنَّ يَحْيَى وَسُقْيِيهَا بِهَا حَبْرَا
كَلَّتَا وَتَثَّرَا جَمِيعَا فِيهِمَا أَلْفٌ *** وَفِي يَقُولُونَ نَحَشَى الْخُلْفُ قَدْ دُكِرَا

“Sonunda yâ harfinden dönüşen elifli her kelime. İster bitişsin bir zamire ister bitişme-
sin, yazıldı hep elifle.”

“Hariç tutuldu bundan عَضَانِي، تَوَلَّاهُ، طَعَا، وَمَعَا، أَقْضَا ve سَيَمَا fetha niyetiyle oldu yaygın.”

“İki yâ bir araya gelir kaygısıyla yazdılar yâ'dan sonra geleni elifle. İmâle kastiyla يَحْيَى ve سُقْيِيهَا
kelimelerini yazdılar yâ ile.”

“İki yâ bir araya gelir kaygısıyla yazdılar yâ'dan sonra geleni elifle. İmâle kastiyla يَحْيَى ve سُقْيِيهَا
kelimelerini yazdılar yâ ile.”

Manzumenin konu başlıkları ve beyit sayıları şu şekildedir:

Mukaddime (45 beyit), Bâbü'l-İsbât ve'l-hazf ve ğayrihimâ müretteben 'ale's-süver: mi-

81 Şâtîbî, 'Akiletü etrâbi'l-kasâid, 13-14 (129-135. beyitler).

82 Şâtîbî, 'Akiletü etrâbi'l-kasâid, 23 (226-229. beyitler).

ne'l-Bakara ile'l-A'râf (23 beyit), ve min sûreti'l-A'râf ilâ sûreti Meryem 'aleyhe's-selâm (22 beyit), ve min sûreti Meryem 'aleyhe's-selâm ilâ sûreti Sâd (15 beyit), ve min sûreti Sâd ilâ âhiri'l-Kur'ân (23) Bâbü'l-hazfi fi kelimât tühmelü 'aleyhâ eşbâhühâ (33 beyit), Bâbü mine'z-ziyâdât (4 beyit), Bâbü hazfi'l-Yâi ve sübüti'hâ (24 beyit), Bâbü mâ zîdet fihi'l-Yâu (4 beyit), Bâbü hazfi'l-Vâvi ve ziyâdetihâ (6 beyit), Bâbü hurûfin mine'l-hemzi vaka'at fi'r-resm 'alâ ğayri kıyâs (22 beyit), Bâbü resmi'l-Elifi Vâvâ (4 beyit), Bâbü resmi benâti'l-Yâi ve'l-Vâv (10 beyit), Bâbü hazfi ihde'l-Lâmeyn (1 beyit), Bâbü'l-maktû' ve'l-mevsûl (1 beyit), Bâbü "أَنَّ لَأَ" ve "إِنَّ مَا" (3 beyit), Bâbü kat'i "مِنْ مَا" ve nahvi "مِنْ مَا" ve vasli "مِمَّنْ" ve "مِمَّ" (2 beyit), Bâbü "أَمْ مَنْ" (1 beyit), Bâbü kat'i "عَنْ مَنْ" ve vasli "أَنَّ" (1 beyit), Bâbü "عَنْ مَا" ve "فَإِنَّ لَمْ" ve "أَنَّ لَمْ" ve "أَمَّا" (2 beyit), Bâbü "فِي مَا" ve "إِنَّ مَا" (3 beyit), Bâbü "أَنَّ مَا" ve "لَيْسَ مَا" ve "لَيْسَ مَا" (3 beyit), Bâbü "كُلَّ مَا" (2 beyit), Bâbü kat'i "حَيْثُ مَا" ve vasli "أَيْنَمَا" (2 beyit), Bâbü "بِكَيْلَا" (2 beyit), Bâbü "يَوْمَ هُمْ" ve "وَيَتَكَلَّنَ" (1 beyit), Bâbü "مَا" (1 beyit), Bâbü "وَلَاتَ" (1 beyit), Bâbü Hâi't-te'nîs elleti kütibet Tââ (2 beyit), Bâbü'l-muzâfât ile'l-esmâ'z-zâhire ve'l-müfredât (8 beyit), Bâbü'l-müfredât ve'l-muzâfâti'l-muhtef fi cem'ihâ (28 beyit).

Sonuç

Hız Osman dönemi istinsah faaliyetlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan resmî'l-mushaf ilmi, Kur'ân kelimelerinin günümüze salimen ulaştırılması konusunda önemli görev ifâ etmiştir. Bu bağlamda İslâm eğitim tarihinde sıkça gördüğümüz didaktik şiirlerde olduğu gibi resmî'l-mushafa dair hususiyetlerin de hatırdâ tutulmasını kolaylaştırmaya matuf olarak didaktik manzumeler kaleme alınmıştır. 'Akiletü etrâbi'l-kasâid fi esne'l-mekâsîd, hayli zengin sayılabilecek bu literatürün en fazla rağbet gören eserlerindedir. Eserin müellifi Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtîbî, mushafların kendine mahsus imlâsı etrafında çok önemli malumatı şiir formunun imkânlarıyla konuya ilgi duyanlara müfit bir şekilde sunmuştur.

Resmî'l-mushaf ilminin temel kaynaklarından kabul edilen manzume, Ebû Amr Dâni'nin *el-Mukni' fi ma'rifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr* adlı çalışmasının Şâtîbî tarafından özetlenip şiir formunda kaleme alınmış hâlidir. Ana kaynağı olan *el-Mukni'*de yer almayan bazı kelimeleri de gördüğümüz eser için 'Akile şârihleri yoğun çaba sarf etmişlerdir. Şâtîbî'nin söz konusu lafızların hangileri olduğunu belirtmemesi manzumenin anlaşılmasını güçleştirmektedir. Müellifin muğlak bıraktığı bu konuda 'Akile şârihlerinin genellikle isabet ettiklerini söylesek de zaman zaman yanıldıklarını belirtmeliyiz. Bilindiği üzere manzum formda kaleme alınan eserler, ilgili konuya dair mensûr çalışmalar ya da söz konusu eserlerin şerhleri olmaksızın anlaşılması neredeyse imkânsızdır. Bu itibarla 'Akile'yi anlama çabaları etrafında kayda değer bir şerh geleneği teşekkül etmiştir. Bu telifâtın bir kısmı maalesef günümüze ulaşma imkânı bulamamıştır.

298 beyitten müteşekkil olan 'Akile oldukça teknik bir yapıya sahiptir. Doğuştan âmâ olan müellif eserini bir deniz yolculuğu sırasında ve faydalanabileceği herhangi bir kaynak olmaksızın hafızasından telif etmiş, teknik bir nitelik arz eden resmî'l-mushaf ilminin konularını şiir formunun yapısına uygun hâle getirerek oldukça kullanışlı bir şekilde nazma dökmüştür. Böylece eser, alana ilgi duyan müderris ve öğrencilerin rağbet ettikleri, asırlardır ezberleyegeldikleri bir manzume niteliği kazanmıştır. Resmî'l-mushaf ilmi etrafında birçok açıdan incelenmeyi hak eden 'Akile ve şerhleri, Kur'ân ve kırâat çalışmaları adına üzerinde önemle durulacak kıymetli eserler olarak önümüzde durmaktadırlar.

Kaynakça | References

- Akaslan, Yaşar. *Kırâat İlminde Didaktik Şiirler*. Ankara: İlahiyât Yayınları, 2019.
- Akaslan, Yaşar. *Kırâat İlminin Temel Kaynakları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2021.
- Akcan, Resul. *Mushaf İmlâsının İrfânî Yorumu: Merrâkuşî Örneği*. Ankara: İlahiyât Yayınları, 2022.
- Ali el-Kârî, Ali b. Sultân el-Herevî. *el-Hibâtü's-seniyyetü'l-'aliyye 'alâ ebyâti's-Şâtıbiyyeti'r-râiy-ye*. Thk. Abdurrahman Südeys. Mekke: Dâru Tayyibe el-Hadrâ, 2018.
- Altıkulaç, Tayyar. "el-Mukni". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/139. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Altıkulaç, Tayyar. "Sehâvî, Alemüddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/311-313. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Altundağ, Mustafa. *Hata İddiaları Çerçevesinde Kur'ân'ın Dil ve Yazım Özelliği*. Bakü: Nurlar Neşriyat, 2004.
- Aslan, Nevrin Nur. *Mushaf İmlası Edebiyatının Kaynak Analizi: Danî'nin el-Mukni'i Örneği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Ca'berî, Burhânüddîn İbrahim b. Ömer. *Cemiletü erbâbi'l-merâsid fi şerhi 'Akileti etrâbi'l-kasâid*. Thk. M. Hudayr ez-Zevba'î. Dimaşk: Dâru'l-Gavsânî, 2010.
- Çetin, Abdurrahman. *Endülüslü Âlim Ebû Amr ed-Dânî ve Kırâat İlmindeki Yeri*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2015.
- Çetin, Abdurrahman. "Şâtîbî, Kâsım b. Fîrruh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/376-377. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Çetin, Abdurrahman. "eş-Şâtıbiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/377-379. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Çetin, Nihad M. "Basît". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/106. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Çollak, Fatih. *Kırâat Âlimlerinden İmâm Şâtîbî ve "eş-Şâtıbiyye" Adlı Eseri*. İstanbul: Özener Matbaası, 2002.
- Dabbâ', Ali Muhammed. *İthâfü'l-berara bi'l-mütüni'l-'aşera*. Kahire: Mustafa Bâbî Halebî ve Evlâdüh, 1935.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *el-Mukni' fi mârifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr me'a Kitâbi'n-Nakt*. Nşr. Hâtim Salih Dâmin. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2011.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*. Thk. Ğânim Kaddûrî Hamed. Amman: Dâru Ammâr, 2000.
- Kâsım b. Sellâm, Ebû Ubeyd. *Fezâilü'l-Kur'ân*. Thk. Mervân el-Atıyye vd. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, ts.

- Hamed, Ğānim Kaddûrî. *Resmü'l-mushaf: Dirâse, luğaviyye, târîhiyye*. Bağdat: Lecnetü'l-Vataniyye li'l-İhtifal, 1982.
- Hamîtü, Abdülhâdî. *Kırâatü'l-İmâm Nâfi' 'inde'l-Meğâribe min rivâyeti Ebî Saîd Verş*. Rabat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2003.
- Hamîtü, Abdülhâdî. *Mu'cemu müellefâtil-Hâfız Ebî 'Amr ed-Dânî: İmâmü'l-kurrâ bi'l-Endeliüs ve'l-Mağrib*. Âsefi: el-Cem'iyyeti'l-Mağribiyye li Esâtizeti't-Terbiyeti'l-İslâmiyye, 2000.
- Harrâz, Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrahim. *Mevridü'z-zam'ân fi resmi ahrufi'l-Kur'ân*. Thk. Eşref Muhammed Fuat. Mısır: Mektebetü'l-İmâmu'l-Buhârî, 2002.
- İbn Ebî Dâvûd, es-Sicistânî. *Kitâbü'l-Mesâhif*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1985.
- İbn Haldûn, Abdurrahman. *Mukaddime*. Haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî. *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*. Thk. Ahmed Sakr. Kahire: Mektebetü Dâru't-Türâs, ts.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed. *Ğâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*. Nşr. Gottthelf Bergsträsser. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1932.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felah Abdülhayy b. Muhammed. *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*. Thk. Abdülkadir Arnavut-Mahmûd Arnavut. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1988.
- Kâdî, Abdülġanî Abdülfettâh. *el-Vâfi şerhi's-Şâtibiyye fi'l-kırâati's-seb'*. Cidde: Mektebetü's-Sevâdî, 1999.
- Kaffâl, Ebû Abdillâh Muhammed eş-Şâtibî. *Şerhu 'Akileti etrâbi'l-kasâid*. İmâm Suûd Üniversitesi El Yazma Kütüphanesi, no. 1794.
- Kâtib Çelebi. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*. Nşr. Şerafettin Yaltkaya-Kilisli Rıfat Bilge. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1971.
- Kösesoy, Abdulvahap. *el-İntisâr Bağlamında Kur'ânın Metinleşme Süreci*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2019.
- Lebîb, Ebû Bekr b. Abdülġanî. *ed-Dürretü's-sakîle fi şerhi ebyâti'l-Akile*. Thk. Abdulalî Zu'bûl. Doha: Katar Evkâf ve Diyanet İşleri Bakanlığı, 2011.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Kur'ân'ın Metin Yapısı -Mushaf Tarihi ve İmlâsı-*. Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- Maşalı, Mehmet Emin. "Mushaf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/243. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Mûsâ Cârullah, Bigiyev. *Şerhu 'Akile*. Kazan: el-Matbaatü'l-Kerîme, 1908.
- Mûsâ Cârullah, Bigiyev. *'Akile Şerhi*. Trc. Halil Aldemir. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021.

- Pilgir, Eren. *Kıraat Edebiyatında ve Tedrisatında Manzum Eser Geleneği: Hirzu'l-Emânî Örneği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Rizeli, Hafız Hüseyin. *Şerh-i Kasîde-i Râiyye*. Beyazıt Devlet Kütüphanesi, no: 129.
- Salihoğlu, Alaaddin. *Rizeli Hafız Hüseyin Efendi'nin (ö. 1237/1821) Râiyye Şerhi (Tahkik ve Tahlil)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Sanhâcî, Ebû Muhammed Abdullah b. Ömer -İbn Âcettâ-. *et-Tibyân fî şerhi Mevrîdi'z-zam'ân*. Tahkik ve Dirâse: Abdulhâfız b. Muhammed b. Nur b. Ömer el-Hindî. Medine: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye bi'l-Medîne, 2001.
- Şehâvî, 'Alemüddîn Ali b. Muhammed. *el-Vesîle ilâ şerhi'l-'Akîle*. Thk. Mevlây Muhammed İdrîsî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.
- Şâtıbî, Ebû Muhammed Kâsım b. Fîrruh b. Halef er-Ru'aynî. *'Akîletü etrâbî'l-kasâid fî esne'l-mekâsid*. Thk. Eymen Rüşdî Süveyd. Cidde: Dâru Nûrî'l-Mektebât, 2001.
- Tural, Hüseyin. *Arap Edebiyatında Arûz*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2011.
- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Murtaza Muhammed. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. Thk. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc. Kuveyt: Matbaatü Hükûmeti'l-Kuweyt, 1965.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr 'ale't-tabakât ve'l-a'sâr*. Thk. Tayyar Altıkulaç. İstanbul: İSAM Yayınları, 1995.
- buraqbooks. Erişim 24 Ocak 2021. https://buraqbooks.com/index.php?route=product/product&path=119&%20product_id=442
- buraqbooks. Erişim 24 Ocak 2021. https://www.buraqbooks.com/index.php?route=product/product&product_id=415
- tafsir.net. Erişim 24 Ocak 2021. <https://vb.tafsir.net/tafsir39757/#.XnIzkagzbIU>
- King Fahd National Library. Erişim 24 Ocak 2021. <http://ecat.kfml.gov.sa:88/hipmain/index.htm>